

გრამატიკულ ცნებათა ადაპტაციისათვის ახალ საგანმანათლებლო ამოცანებთან

ავთანდილ არაბული

ოსუ ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

e-mail: arab.av@gmail.com

<https://doi.org/10.52340/lac.2022.764>

გასული საუკუნის მწყობრმა ლინგვისტურმა თეორიებმა შექმნა საჭირო თეორიული ბაზა იმისათვის, რომ დაძლეულიყო ტრადიციული ფილოლოგიური გრამატიკების ცნებათა და დებულებათა სიჭრელე და შეუსაბამობა აღსაწერ მოვლენებთან.

რაოდენ უცნაურიც არ უნდა იყოს, სწორედ ზოგადი ხედვის არარსებობა განაპირობებდა სხვადასხვა ენობრივ სისტემათა გრამატიკული აღწერის „უნივერსალიზაციას“. ხოლო ენათმეცნიერულმა კვლევებმა განაპირობა ის, რომ ამ მხრივ ბევრი რამ დაზუსტებულიყო და, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, უნივერსალური და სპეციფიკურიც გარჩეულიყო კონკრეტულ ენობრივ მონაცემთა აღწერის დონეზე.

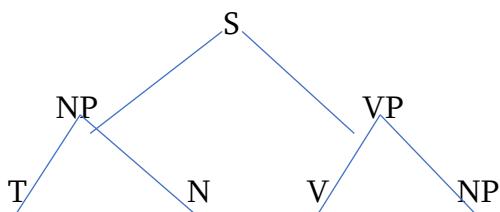
მაგალითისამებრ, ენობრივ მონაცემთა გრამატიკული ანალიზისათვის ფრიად სასარგებლო აღმოჩნდა ცნობილი თეორიული მონაპოვრები:

– ფონემის ცნების შემუშავებამ შესაძლებელი გახადა სამეტყველო ბგერებისა და მასთან დაკავშირებული ფონოლოგიური პრობლემების გამოცალკევება.

– ვალენტობის ცნების შემოღებამ ხელი შეუწყო მორფოლოგიურისა და სინტაქსურის (პლუს – სემანტიკურის) დიფერენცირებულ, მაგრამ ერთიან წარმოდგენას.

– სტრუქტურული სინტაქსის განვითარებამ შესაძლებელი გახადა ერთმანეთისაგან გამიჯნულიყო წმინდად სინტაქსური და ფუნქციონალური დონეები და სხვ. და სხვ.

როგორც ცნობილია, ლ. ტენიერის სტრუქტურულმა სინტაქსმა არსებითად შეცვალა მიდგომები გრამატიკული სისტემების ტრადიციული აღწერის სფეროში. სტრუქტურული სინტაქსი გულისხმობს სიტყვებს (წინადადების წევრებს) შორის იერარქიულ დამოკიდებულებას და, რაც მთავარია, ის ზმნასთან (პრედიკატთან) მიმართებით აგებს წინადადების სხვა წევრების მართვის მოდელს. ევროპული სივრცის ახალ გრამატიკულ ლიტერატურაზე ამ თეორიამ გადამწყვეტი გავლენა იქონია. ამას, როგორც ლოგიკური გაგრძელება, უშუალოდ მოჰყვება გენერაციული გრამატიკის მოთხოვნათა დამკვიდრება (ვ. ჩომსკი), რომელმაც უფრო ხელშესახები გახადა გრამატიკული სისტემის მთლიანობა. დღეს ყველასთვის კარგად ცნობილია წინადადების უშუალო შემადგენლების მოდელი, ანუ სინტაქსური კონსტრუქციის უმარტივესი ზოგადი ფორმა:

პირველ რიგში საყურადღებოა ის, რომ ეს თანამედროვე მოდელი აღწერილია ტრადიციული გრამატიკული ცნებებით (და სიმბოლოებით):

S (Sentence) – წინადადება

N (Nomen/Noun) – არსებითი სახელი

V (Verb) – ზმნა

T – არტიკლი

NP (Noun Phrase) – სახელური ფრაზა

VP (Verb Phrase) – ზმნური ფრაზა

ამ მოდელს ემყარება სინტაქსური სტრუქტურების ტრანსფორმაციის მთელი სისტემა თავისი წესებით. ამავე დროს, შეიძლება ითქვას, რომ ამ კარგად ნაცნობ სიახლეებს თითქმის არავითარი კვალი არ დაუტოვებია ქართული ენის გრამატიკულ აღწერებზე.

რაც მთავარია, ჩვენს სინამდვილეში სტრუქტურული სინტაქსის, ანუ ქართული გრამატიკული სისტემის იმანენტური აღწერის ტენიერის თეორიაზე უფრო ადრინდელი ცდა ეკუთვნის არნოლდ ჩიქობავას („მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“). როგორც ცნობილია, ეს თეორია ზმნური კოორდინაციის ცენტრალურ სისტემას ემყარება და გულისხმობს წინადადების წევრთა კოორდინაციის „უფლებრივ“ ურთიერთმიმართებას. ეს თეორია არანაკლები წარმატებით აგვარებს ქართული გრამატიკის იმ წინააღმდეგობებს, რაც, ავტორისავე ნათელი და საფუძვლიანი დასაბუთებით, ენობრივი მასალისათვის არაიმანენტური მეთოდების მისადაგებამ განაპირობა.

მაგრამ შეიძლება ითქვას, რომ ამ სამამულო თეორიას გასული ერთი საუკუნის განმავლობაში ასევე თითქმის არავითარი გავლენა არ მოუხდენია ქართული გრამატიკულ ლიტერატურაზე, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმ მხოლოდ ფაქტს, რომ სინტაქსში დამკვიდრდა „საურთიერთო მართვის“ (ან – „ურთიერთდაქვემდებარების“) ცნება.

ხანგრძლივი გამოცდილება ადასტურებს, რომ დარგის ცნებათა სისტემა, წესისამებრ, კონსერვატიულია, ის ძნელად ექვემდებარება განახლებას, რისი თვალსაჩინო მაგალითიც რამდენიმეა ჩვენს სასწავლო ლიტერატურაში. ქართული გრამატიკული (მორფოლოგია-სინტაქსის) ტერმინოლოგია მინიმუმ ორმხრივ მოითხოვს კრიტიკულ დამოკიდებულებას: პირველი – ტერმინოლოგიური დუბლირება ერთიან გრამატიკულ სისტემაში და, მეორე – ცნებათა მოუხერხებელი კალკირება.

როგორც ცნობილია, გრამატიკა ენათმეცნიერების ცალკე დარგია, რომელიც ორი ნაწილისაგან შედგება – მორფოლოგია და სინტაქსი (ა. შანიძე). გრამატიკულ მოვლენათა აღწერისას განსაკუთრებით ხელშესახებად ჩანს, თუ რამდენად უწყვეტია კავშირი ამ ორ სფეროს შორის, თანამედროვე გაგებით, ეს არის ერთი და იმავე ენობრივი ერთეულების ჩვენება პარადიგმატიკისა და სინტაგმატიკის განზომილებაში. ლოგიკური იქნებოდა, ამ ერთიან სისტემას საერთო ცნებითი სისტემა წარმართავდეს. მაგრამ დარგის განვითარებისდა კვალად გრამატიკის ნაწილებს შორის გაჩნდა საგნობრივი „ავტონომიზაციის“ ტენდენცია, რომელიც დროთა განმავლობაში თითქმის სრულ ცნებით დივერგენციაში გამოიხატა. ამ ტენდენციის შედეგები განსაკუთრებით დაუძლეველ ტრადიციად ჩამოყალიბდა რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. უპირველესად სწორედ ეს მემკვიდრეობა დარჩა ზემოაღნიშნული ლინგვისტური სიახლეებისათვის კონსერვატიულ „აღკვეთილად“. შეიძლება ითქვას, რომ ქართული გრამატიკის მეორე ნაწილი – სინტაქსი ერთგვარად რუსული გრამატიკის სისტემური კალკირების დაუძლეველ მდგომარეობაში აღმოჩნდა.

ერთ-ერთი სერიოზული პრობლემა ამ თვალსაზრისით ერთი და იმავე საგნის ფარგლებში გრამატიკულ ცნებათა დუბლირებაა. ამთავრებს მორფოლოგიის კურსს მოსწავლე და ორთვიანი არდადეგების შემდეგ აღმოაჩენს, რომ გრამატიკის მომდევნო ნაწილში უკვე კარგად ნაცნობ „ზმნას“ ჰქვია „შემასმენელი“, „სუბიექტს“ – „ქვემდებარე“, „ობიექტს“ – „დამატება“ და მისთ. და მოზარდს ვერ გაუგია, თუ რატომ ეკრძალება გამოიყენოს უკვე კარგად გათავისებული ცნებები. ცალკე საკითხია ის, რომ თავისთავად ეს ტერმინები შესაბამისი რუსული ცნებების ყველაზე მოუხერხებელი კალკებია.

რაც მთავარია, სპეციალურმა კვლევებმა აჩვენა, რომ ამ „დუბლიკატი“ ტერმინების ათვისება მოსწავლეთა მიერ მეტად გამწვანებულია. ამისი მიზეზი ჩანს მათი არაბუნებრიობა და გაუმჭვირვალობა. მაგალითად, ფსიქოლოგიურმა კვლევებმა წარმოაჩინა, რომ „შემასმენლის“ ცნება მოსწავლეთა ცნობიერებაში განსაკუთრებით ძნელად იმკვიდრებს ადგილს...

უფრო არსებითი ის არის, რომ ძირითად (საწყის) სინტაგმატიკას ჩვენ უკვე მორფოლოგიური ანალიზის დონეზე ვაწარმოებთ. ეს უპირველესად შეეხება ზმნის პირიანობის განმსაზღვრელი ლოგიკური ცნებები – სუბიექტ-ობიექტები უკვე წარმოადგენენ სინტაქსური სტრუქტურის ელემენტებს. ეს მით უფრო ხელშესახებია ქართული პოლიპერსონალური ზმნის შემთხვევაში.

შესაბამისად: თუ აღნიშნული ცნებები სინტაქსის დონეზე წინადადების წევრებს წარმოადგენენ, მაშინ მათი „დუბლირება“ ახალი ტერმინებით, სულ მცირე, რაციონალური არ არის. ენის სისტემის სათანადო სწავლება და შესწავლა მარტივი ამოცანას სულაც არ წარმოადგენს, ამიტომაც სასურველია, რომ შესაბამისი საგანი თანამედროვე თეორიული მონაპოვრების გათვალისწინებით უფრო ადვილად მისაწვდომი გახდეს.

ლიტერატურა

- ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ. 1972
არნ. ჩიკობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბ. 1968
თ. გამყრელიძე, ზმნის „პირიანობა“ და „ვალენტობა“. – რჩეული ქართველოლოგიური შრომები, თბ. 2000
ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ. 1996
Теньер Л., Основы структурного синтаксиса. М. 1988
Хомский Н., Синтаксические структуры. – НЛ, Вып. 2, М. 1962

Avtandil Arabuli

Arn. Chikobava state Linguistic Institute

To adapt grammatical concepts to new editorial tasks

Abstract

The well-established linguistic theories of the last century have created the necessary theoretical basis to overcome the fragmentation and inconsistency of the concepts and provisions of traditional philological grammars with the descriptive events.

Strange as it may seem, it was the lack of a general vision that led to the “universion” of the grammatical description of different language systems. And linguistic research has led to a great deal of refinement in this regard and, no less importantly, a universal and specific distinction at the level of the description of specific linguistic data.

Most importantly, special studies have shown that it is more difficult for students to master these “duplicate” terms. The reason for this seems to be their unnaturalness and opacity.

Key words: grammatical concepts, editorial tasks